

*Кіцелюк В. М.,
здобувач наукової лабораторії з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЕЛЕМЕНТІВ ОБСТАНОВКИ ВЧИНЕННЯ ПОРУШЕНЬ ВСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОДАВСТВОМ ВИМОГ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. У статті досліджено елементний склад обстановки вчинення порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, а саме: місце, час, слідова картина злочину, а також обставини та умови, що сприяли виникненню пожежі. Доведено тісний взаємозв'язок цих елементів між собою та з іншими складовими криміналістичної характеристики досліджуваної категорії злочинних порушень.

Ключові слова: обстановка злочину, порушення вимог пожежної безпеки, просторово-часові рамки, слідова картина, обставини, джерело запалювання, причини пожежі, взаємозв'язок.

Постановка проблеми. Докладний аналіз і ретельне вивчення всіх елементів обстановки вчинення злочину, безумовно, є запорукою його ефективного та успішного розслідування. А якісне дослідження особливостей обстановки вчинення порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки є обов'язковою умовою вирішення основного питання розслідування – встановлення причини пожежі. Однак, на нашу думку, поза взаємозв'язками з іншими елементами криміналістичної характеристики, вивчення цієї категорії є малоефективним для цілей розслідування і являє собою набір відомостей кримінально-правового та кримінологічного характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням різних аспектів елементів криміналістичної характеристики порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки займалися М.В. Безуглов, Ю.О. Бондаренко, М.С. Брайнін, М.І. Ісраїлов, І.О. Попов, Г.М. Казаков, О.Я. Качанов, В.В. Колесніков, Б.В. Мегорський, С.П. Митричев, А.В. Мішин, С.І. Соболевська, М.Л. Цимбал, І.Д. Чешко та ін. Однак, учені не виявляли єдності як у баченні загальної структури криміналістичної характеристики аналізованої категорії порушень, так і стосовно складових обстановки їх вчинення.

Метою статті є аналіз елементного складу обстановки вчинення порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, доведення тісного взаємозв'язку і взаємозумовленості цих елементів між собою та з іншими складовими криміналістичної характеристики аналізованих порушень.

Виклад основного матеріалу. Один із фундаторів методики розслідування злочинів, пов'язаних із пожежами, І.А. Попов визначав обстановку скоєння злочину як певні умови, що склалися у процесі виникнення та розвитку пожежі. Вчений вважав, що структуру обстановки характеризує тривалий за часом період перед займанням, під час та після пожежі. Він формулює основні елементи пожежної обстановки, до якої належать місце, час, ознаки виявлення горіння, стан окремих ділянок об'єкта на момент займання, ознаки ввімкнених приладів і обладнання, характер розвитку пожежі та ін. [1, с. 47, 48].

Водночас Ю.О. Бондаренко у дисертаційному дослідженні висловлює незгоду із запропонованою І.А. Поповим структурою обстановки. Вчений вважає, що обстановка скоєння злочину – це насамперед система, обмежена просторово-часовими рамками, що відноситься до події злочину і тому виявляється лише безпосередньо при настанні такої події (пожежі) [2, с. 34].

На нашу думку, характерною ознакою структури обстановки скоєння порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки є складові, що характеризують її і до виникнення пожежі. Адже такі злочини найчастіше вчиняються з неосторожності, а саме порушення зазначених правил у часових рамках не збігається безпосередньо з подією пожежі, яка є вже його наслідком. Підтвердження своєї позиції знаходимо у праці С.І. Неганова, який під обстановкою, що передуює пожежі, розуміє характеристику того, що безпосередньо сприяло створенню умов, які призвели до займання, а також вплинуло у певній частині на особливості подальшого розвитку пожежі та боротьби з нею [3, с. 11]. Вважаємо, ця позиція якнайкраще характеризує особливість обстановки скоєння порушень встановлених правил пожежної безпеки на відміну від інших злочинів, пов'язаних із пожежами.

У довідково-методичному посібнику з дослідження пожеж, підготовленому УкрНДІПБ МВС України [4, с. 6–7], обстановка злочину також розбивається на три блоки: обстановка на об'єкті на момент виникнення, під час та після пожежі.

Отже, під обстановкою скоєння порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки ми розуміємо систему взаємопов'язаних елементів, які обмежені певними територіальними рамками, характеризуються тривалим за часом періодом перед, під час та після пожежі і містять слідову картину злочину.

Відповідно, до елементного складу обстановки порушень правил пожежної безпеки ми відносимо місце злочину, час злочину, умови та обставини, що сприяли виникненню пожежі, та слідову картину злочину.

З огляду на специфічність досліджуваних порушень, вважаємо за необхідне зупинитися на співвідношенні місця злочину та місця пожежі. На наш погляд, стосовно скоєння порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки ці поняття не є тотожними. Як цілком справедливо стверджує Ю.О. Бондаренко, слідова картина на об'єкті пожежі, крім слідів пожежі, характеризується, по-перше, наявністю технічної та пожежно-технічної документації та, по-друге, наявністю у документації відомостей про особу, винувату у порушенні вимог пожежної безпеки. До того ж, зауважує вчений, цікава для слідчого інформація може міститися у документах, які перебувають за межами об'єкта [2, с. 36]. Отже, місце скоєння злочину в аналізованих порушеннях не завжди збігається з місцем пожежі.

Виявляючи безпосередній зв'язок із місцем події, локалізація слідів таких порушень також має свою особливість.

В.В. Колесніков стверджує, що злочинам, пов'язаним із пожежами, як і більшості інших, властиві дві основні групи слідів: матеріальні й ідеальні. Водночас специфіка злочинів, пов'язаних із пожежами, полягає в тому, що цій категорії злочинів властиві дві групи слідів матеріального характеру. Першу групу матеріальних слідів складають ті, що характеризують безпосередньо пожежу як природне явище, причину та механізм її виникнення, напрямок розвитку, інтенсивність і шляхи поширення горіння на різних ділянках. До другої групи потрібно віднести сліди, які характеризують поведінку людей, котрі мають відношення до виникнення пожежі, тобто різноманітні матеріально-фіксовані відображення, зокрема інформація, відображена у різного роду документах: наказах, посадових інструкціях, журналах інструктажів із пожежної безпеки тощо [5, с. 10]. Зауважимо, що для розслідування злочинних порушень правил пожежної безпеки, зважаючи на необережний їх склад, надзвичайно важливими є сліди саме другої з означених груп. Це пов'язано з тим, що для правильної кваліфікації порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки найбільш значущими є сліди, які свідчать про попередню діяльність (бездіяльність) осіб, що призвело до настання тяжких наслідків, а не сліди самої пожежі.

На специфіці кола об'єктів (слідів), які встановлюються під час розслідування злочинних порушень правил пожежної безпеки, наголошує і М.Л. Цимбал. Учений, зокрема, стверджує, що відмінність означених порушень від інших злочинів полягає насамперед у відсутності будь-яких слідів, які вказують на підпал. Сюди належать сліди несправності технологічного, електричного устаткування, опалювальних приладів, побутової електротехніки, захаращення приміщень, наявність щілин, тріщин у печах, ознаки короткого замикання, недбалого зберігання речовин і матеріалів, недосконалість технології, конструкції, руйнування або розгерметизація технологічного обладнання, небезпечні прояви механічної, електричної енергії, пов'язані з порушенням протипожежних правил чи необережністю [6, с. 65, 66].

На взаємозв'язку слідів злочину та часу події акцентує увагу А.Б. Маханек, яка стверджує, що особливості формування слідової картини злочинів, пов'язаних із пожежами, нерозривно пов'язані із закономірностями виникнення та розвитку пожежі у часі [7, с. 12]. Вище ми зазначали, що час скоєння порушень встановлених законодавством вимог пожежної безпеки характеризується досить тривалим періодом перед, під час та після пожежі, а отже, не завжди збігається із самою пожежею. Якщо ж говорити про час настання пожежі (тяжких наслідків), то аналіз слідчої та судової практики свідчить про те, що більшість пожеж відбувається у вечірній та нічний час. Це пояснюється тим, що у денний час виникнення пожежі швидко виявляється та оперативно ліквідується, не спричиняючи тяжких наслідків. У більшості випадків у світлу пору доби пожежі внаслідок порушень правил пожежної безпеки стаються на підприємствах та об'єктах капітального будівництва. Отже, час та місце пожежі також взаємопов'язані.

А.В. Мішин основними (головними) елементами обстановки скоєння підпалів визначає місце, час, атмосферні умови та конструктивні особливості об'єкта. Саме вони, на думку вченого, визначають хід, інтенсивність та результат злочину [8, с. 14]. Вважаємо, це твердження цілком можливо віднести і до порушень встановлених вимог пожежної безпеки. Адже саме від цих факторів залежить настання чи ненастання тяжких наслідків від пожежі, а отже – і кваліфікація порушення.

Аналіз статистичних даних дозволяє стверджувати, що основна частина злочинних порушень правил пожежної безпеки відбувається на території підприємств (55,6%), на об'єктах будівництва (22,8%), у житлових будинках (12,8%), у торговельних і розважальних закладах та організаціях (6,2%), в установах охорони здоров'я та соціального захисту населення (2,1%), в освітніх закладах (0,5%).

Розглянемо обставини, які створюють можливість настання пожежі з тяжкими наслідками в умовах конкретних часу та місця. Наявність таких обставин є необхідним елементом, оскільки за їх відсутності не відбудеться сама пожежа навіть за умови відповідної діяльності (бездіяльності) суб'єктів.

Ю.О. Бондаренко виокремлює такі типові обставини, що сприяють виникненню пожежі внаслідок злочинних порушень правил пожежної безпеки:

- 1) наявність великої кількості людей на об'єкті;
- 2) наявність зачинених шляхів евакуації з кожного поверху та безвихідних частин будівлі;
- 3) зношений стан електропроводки та електрообладнання, систем вентиляції та видалення диму;
- 4) відсутність первинних засобів пожегогасіння, засобів пожежної автоматики, засобів оповіщення про пожежу;
- 5) наявність на необладнаному відповідним чином об'єкті пожежонебезпечних чи вибухонебезпечних речовин і матеріалів та ін. [2, с. 37, 38].

Із зазначеного очевидно, що типові обставини, які сприяють виникненню пожежі, є нічим іншим, як власне порушеннями правил пожежної безпеки, аналізованими нами у попередньому підрозділі. На нашу думку, необхідним елементом обставин, що можуть спричинити пожежу внаслідок означених порушень, є насамперед наявність на об'єкті джерела запалювання, яке, за умов порушення правил пожежної безпеки, і може стати причиною пожежі.

В.Д. Безвесільний та О.Ф. Дяченко визначають джерело запалювання як засіб (явище), який за своєю енергетичною потужністю спроможний призвести до займання певного матеріалу (речовини) або володіє достатньою енергією для запалювання відповідного горючого середовища.

Вчені зауважують, що у конкретному місці напередодні події можуть існувати потенційні джерела запалювання (техногенного чи побутового характеру), які можуть перетворитися на реальні лише за певних умов. Одним з основних завдань розслідування пожежі, наголошують автори, є виявлення серед потенційних (імовірних) джерел запалювання такого, яке набуло вирішального значення у виникненні пожежі, тобто було у причинному зв'язку з подією [9, с. 21, 22].

М.Л. Цимбал під джерелом запалювання розуміє теплову енергію, що призводить до займання, яка за певних умов передається до горючих матеріалів за допомогою теплопровідності (кондукції), радіації, конвекції або одночасно трьома вказаними способами [6, с. 168]. Очевидно, що умовами, які викликають передачу теплової енергії до горючих матеріалів, і будуть різноманітні порушення правил пожежної безпеки.

На важливості докладного вивчення та аналізу джерела запалювання для правильної кваліфікації злочинів, пов'язаних із пожежами, наголошує і С.І. Соболевська. Авторка, зокрема, зазначає: «те, що можуть прийняти за джерело запалювання, яке зумовило пожежу з необережності, наприклад кинутий недопалок чи залишений увімкненим електроприлад, може бути засобом для здійснення ретельно спланованого підпалу. Складність встановлення причини пожежі не залежить від її

розмірів, а визначається конкретною сукупністю обставин» [10, с. 81].

У свою чергу, В.В. Колесніков, розглядаючи причину пожежі як елемент криміналістичної характеристики, робить висновок про те, що безпосередньою причиною виникнення пожежі слід вважати джерело запалювання. У зв'язку з цим причини пожежі (джерела запалювання) вчений класифікує наступним чином: а) розряд атмосферної електрики; б) теплові прояви електроструму; в) вплив статичної електрики; г) вплив фрикційних іскор (іскри удару, тертя); д) вплив відкритого полум'я; е) нагрівання окремих поверхонь, що контактують із горючим середовищем, вище допустимої температури; ж) самозаймання речовин і матеріалів [5, с. 9, 10].

Ми не повністю погоджуємось із наведеною позицією, адже не можна отожднювати причину пожежі із джерелом запалювання. На наш погляд, джерело запалювання є лише технічною складовою причини пожежі і лише за сукупності певних умов (зокрема порушень правил пожежної безпеки) може перетворитися з потенційного на реальне і викликати займання. Саме з цих міркувань ми не виносимо окремим елементом криміналістичної характеристики аналізованих порушень причину виникнення пожежі, бо вважаємо, що вона об'єднує у собі складові інших елементів криміналістичної характеристики: діяльність (бездіяльність) відповідальної особи (складова способу вчинення злочину) і умови та обставини, що сприяли виникненню пожежі, тобто переходу потенційного джерела запалювання у реальне (складова обстановки злочину).

Отже, обставини, що сприяють виникненню пожежі внаслідок порушень вимог пожежної безпеки, являють собою ситуації, визначені зовнішніми факторами у певному місці, які без відповідного контролю з боку людини можуть спричинити перехід потенційного джерела запалювання у реальне та викликати пожежу.

Висновки. Таким чином, дослідження обстановки скоєння порушень вимог пожежної безпеки як одного з елементів криміналістичної характеристики даного виду злочинів дозволяє конкретизувати місце, час, слідову картину та обставини таких порушень, а також скласти основу для напрацювання методичних рекомендацій під час їхнього розслідування. При цьому обстановка вчинення досліджуваних порушень виявляє наступні особливості:

– місце події як елемент обстановки скоєння злочину не завжди територіально збігається із місцем пожежі, оскільки слідова картина, що свідчить про вчинення таких порушень, може знаходитись поза межами локалізації пожежі;

– час вчинення таких правопорушень характеризується тривалим періодом перед, під час та після пожежі;

– джерело запалювання не тотожне із причиною пожежі, а є лише її технічною складовою поряд із діяльністю (бездіяльністю) відповідальної особи (складова способу вчинення злочину) й умовами та обставинами, що сприяли виникненню пожежі (складова обстановки злочину).

Література:

1. Попов И.А. Расследование преступлений, связанных с пожарами / И.А. Попов. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 166 с.

2. Бондаренко Ю.А. Методика расследования нарушений правил пожарной безопасности : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Ю.А. Бондаренко. – Краснодар, 2015. – 203 с.
3. Неганов С.И. Осуществление защиты по уголовным делам о преступлениях, связанных с криминальными пожарами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / С.И. Неганов. – М., 2009. – 26 с.
4. Дослідження пожеж : [довідк.-метод. посіб.]. – К.: УкрНДПП МВС України, 1997. – 207 с.
5. Колесніков В.В. Розслідування злочинів, пов'язаних з пожежами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В.В. Колесніков. – Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 20 с.
6. Цимбал М.Л. Розслідування пожеж (огляд місця події та проблеми застосування спеціальних знань : [монограф.] / М.Л. Цимбал ; за ред. д-ра юр. наук, проф. В.Ю. Шепітька. – Х.: Гриф, 2004. – 192 с.
7. Маханек А.Б. Установление времени при расследовании пожаров, связанных с поджогами и преступными нарушениями правил пожарной безопасности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А.Б. Маханек. – Калининград, 2004. – 189 с.
8. Мишин А.В. Расследование и предупреждение поджогов личного имущества граждан / А.В. Мишин. – Казань, 1991. – 124 с.
9. Безвесільний В.Д. Розслідування та судові експертизи пожеж : [довід.-метод. посіб.]. / В.Д. Безвесільний, О.Ф. Дяченко. – Х.: Компанія СМІТ, 2007. – 360 с.
10. Соболевская С.И. Криминальные пожары: научно-техническое обеспечение расследования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С.И. Соболевская. – Новгород, 2003. – 200 с.

Кицелюк В. М. Взаимосвязь элементов обстановки совершения нарушений установленных законодательством требований пожарной безопасности

Аннотация. В статье исследован элементный состав обстановки совершения нарушений установленных законодательством требований пожарной безопасности, а именно: место, время, следовая картина преступления, а также обстоятельства и условия, которые способствовали возникновению пожара. Доказана тесная взаимосвязь этих элементов между собой и с другими составляющими криминалистической характеристики исследуемой категории преступных нарушений.

Ключевые слова: обстановка преступления, нарушения требований пожарной безопасности, пространственно-временные рамки, следовая картина, обстоятельства, источник возгорания, причины пожара, взаимосвязь.

Kitselyuk V. Interconnection elements of the situation of violations established by the legislation of the fire safety requirements

Summary. In article the elemental composition of the circumstances of commission the violations established by the legislation of fire safety requirements is investigated, namely: place, time, trace picture of the crime and the circumstances and conditions that contributed to the fire. Proved the close interconnection of these elements among themselves and with other elements of criminalistic characteristics of the studied categories of criminal violations.

Key words: situation of crime, violations of fire safety requirements, space-time frame, trace picture, circumstances, source of ignition, cause of fire, interconnection.